H. Hubert Gabriella

Ének a nyelv bűnéről[1]

A magyar nyelvű gyülekezeti éneklés kialakulásakor, a 16. században még nem nyomtattak hivatalosan, az egyházvezetés által ellenőrzött énekeskönyveket. A szerkesztők igyekeztek minél nagyobb körben használatos gyűjteményeket összeállítani, folyamatosan újabb és újabb énekekkel bővült a kínálat. A szerkesztő vagy a befogadó közösség ízlését, problémáit tükröző darabok is helyet kaphattak a gyűjteményekben, köztük olyan énekek, amelyeket nem az istentiszteleten, hanem egyéb alkalmakkor vagy otthon énekeltek.

A 16. században az evangélikus szerkesztők hozták létre a legváltozatosabb énekeskönyveket. Némelyik ezek közül kottákat is közölt. Gálszécsi István 1536-os kis kötete többnyire Luther hatását tükröző kátéénekeket tartalmaz. Huszár Gál nagy hatású 1560/1561-es énekeskönyvének anyaga (105 ének) szinte teljesen átöröklődött a további protestáns kiadványokba. Huszár Gál második, terjedelmes 1574-es komjáti nyomtatványa nemcsak gyülekezeti, hanem szertartási énekeket, istentiszteleti rendeket, imádságokat és magyarázatokat is közreadott. Bornemisza Péter 1582-es detrekői énekeskönyve három nagy részre oszlik: gyülekezeti énekek – prédikációs énekek – bibliai históriák. Beythe István 1590 körül, Monyorókeréken kiadott nyomtatványa már haránt alakjával is újat hozott. Sajnos csak töredékei maradtak fenn, eszerint halotti témával foglalkozó prédikációs énekeket, temetési énekeket és zsoltárokat tartalmazott. A század utolsó nagy evangélikus énekeskönyvét Bártfán nyomtatták 1593-ban (ismertetését lásd a *Credo* 2000/1–2. számának 71–72. oldalán). A 275 ének között istentiszteleten kívül énekelhető, hosszabb versezetek is előfordulnak. Ilyen *A gonosz természet megromlásáról* kezdetű vers[2] is. A tanító és moralizáló ének *A példabeszédek könyvé*nek hangját idézi: a nyelv által elkövetett bűnt ostorozza. A ma is aktuális vers az egyik örök emberi gyengeség, a rágalmazás bemutatásával igyekszik az erkölcsöket nemesíteni. Az ének a históriás énekekre emlékeztetően a téma megjelölésével kezdődik. Majd a reformátori követelményeknek megfelelően a téma bibliai megalapozása következik, az éneket pedig könyörgés zárja. Az ismeretlen szerző a nyelv bűnének, a rágalmazás természetének elemzésével, aktualizálásával, a követendő magatartásra való intéssel tanítja a mindenkori olvasót-éneklőt.

> „2. Szentírásban három gyilkosság vagyon:
> Szívben rejtett gyilkosság egyik vagyon,
> Nyelvvel való öldöklés másik vagyon,
> A harmadik a fegyver miatt vagyon.”

A 17. században az istentiszteleten kívül való éneklésre szánt versek nemcsak kiszorultak a gyülekezeti énekeskönyvekből, hanem egyre inkább külön helyet követeltek maguknak a kiadások között. 1632 után énekünk is csak a magánhasználatra szánt, Balassi Bálint és Rimay János neve alatt kiadott *Istenes énekek* függelékében jelent meg nyomtatásban.

[1] Készült az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) K-77776-os pályázatának támogatásával.
[2] RPHA 7.

Rágalmazásról szóló énekünk szövegének még nem készült el kritikai kiadása. Kérdés, hogy melyik szövegváltozatot vegyük alapszövegnek. Nem szokatlan ugyanis, hogy egy szöveg legkorábbi forrásánál (esetünkben az 1593-as *Bártfai énekeskönyv* szövegénél) jobb szöveget adnak a későbbi források. Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy egyes nyomtatott kiadásokból egyetlen példány sem maradt az utókorra. De az is lehetséges, hogy az énekek nemcsak nyomtatásban, hanem kéziratos másolatban is terjedtek. Előfordult ezért, hogy az eredetihez legközelebb álló, romlatlanabb szövegváltozat csak hosszú idő után jutott el a nyomtatott kiadásig. Esetünkben is így van ez. Az ének ismeretlen szerzőjének ma már ismeretlen eredeti kéziratához ugyanis nem az 1593-as *Bártfai énekeskönyv* szövege áll a legközelebb, hanem a Balassi–Rimay-féle *Istenes énekek* úgynevezett rendezetlen kiadásaiban[3] megjelenő változat.[4]

Az alábbi, mai helyesírás és kiejtés szerint átírt szöveg a kassai 1665-ös rendezetlen *Istenes énekek*-kiadás[5] szövegváltozata alapján készült. (Az 1593-as *Bártfai énekeskönyv*[6] és az 1666-os lőcsei *Istenes énekek*-kiadás szövegváltozatai[7] a lábjegyzetben találhatók.) Az ének címét és nótajelzését az 1593-as *Bártfai énekeskönyv* nyomán közöljük – valószínűleg mindkettőt nem az ismeretlen szerző, hanem az énekeskönyv ismeretlen szerkesztője adta a versnek.

A nótajelzés szerint az éneket valószínűleg Ilosvai Selymes Péter Jóllehet nagy sokat szóltunk Sándorról kezdetű,[8] Nagy Sándor históriájának ma már ismeretlen dallamára énekelték a 16. században. Csomasz Tóth Kálmán feltételezése szerint ez az ismeretlen dallam a 42. zsoltár (Jóllehet nagy sokat szóltunk Dávidról)[9] háromsoros dallamának sorismétléssel énekelt változata lehetett (Csomasz Tóth 1958, 195. sz.).

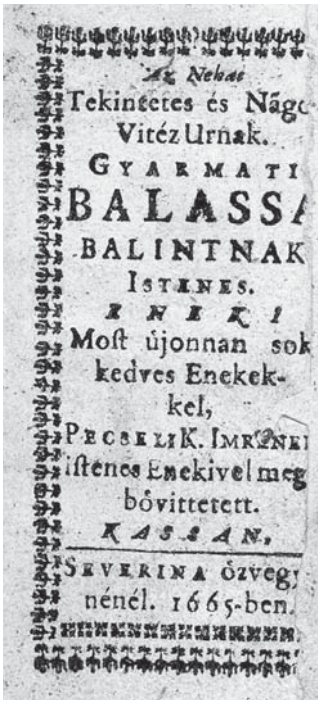
Az Nekes
Tekintetes és Nágc
Vitéz Urnak.
GYARMATI
BALASSA
BALINTNAK
ISTENES.
ÉNEKI
Most újonnan sok
kedves Enekek-
kel,
PECSELI K. IMRÉNEK
istenes Enekivel meg
bővittetett.
KASSAN,
SEVERINA özveg
nénél. 1665-ben.

Balassi Bálint *Istenes énekinek* rekonstruált, sérült címlapja. Kassa, 1665.

[3] Az *Istenes énekek* kiadásairól és példányairól lásd [Szentmártoni] Szabó 1983. Vadai 1991. H. Hubert 1998, 110–118. o.

[4] A szöveg leszármazási útja vázlatosan a következő: az ismeretlen szerző eredeti kéziratának *romlottabb változatát* adja az 1593-as és 1602–1614-es *Bártfai énekeskönyv* (RMNy 713: 382; RMNy 965: 478), valamint a Balassi–Rimay-féle *Istenes énekek* első ismert kiadása, az ún. rendezetlen kiadások közé sorolható 1632 körüli bártfai nyomtatvány (RMNy 1519: 213). Az *Istenes énekek* következő, 1632–1652 közé tehető lőcsei kiadásából (RMNy 1933) nem maradt fenn példány.

A *romlatlanabb szöveget* valószínűleg a Szenci Kertész Ábrahám-féle váradi Balassi–Rimay *Istenes énekek* 1652-es rendezetlen (RMNy 2451, nem maradt fenn példány belőle), majd pedig 1655 körüli rendezett kiadása (RMNy 2619, csak két vers töredéke maradt fenn belőle) hagyományozta át a későbbi kiadásokra: az 1665-ös kassai rendezetlen és az 1666-os lőcsei rendezett kiadásokra. Tehát ez utóbbi két kiadás szövege maradt fenn az 1632–1665 közötti időből. Bár 1660 körül Bártfán (RMK I. 1573) is megjelent az *Istenes énekek* rendezetlen kiadása, de ennek egyetlen marosvásárhelyi példánya hiányos azon a helyen (233–250. oldal), ahol a tartalomjegyzék szerint *A gonosz természet megromlásáról* kezdetű versünknek (246. oldal) kellene lennie.

[5] RMK I. 1023/d: 313–322. Jelölése a lábjegyzetben: K 1665. A kiadás egyetlen példánya a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban található – internetes kiadás: http://www.szfvar.katolikus.hu/?fm=4&m=9&am=7&op=balassi. Szövegkritikai meggondolásból a kassai kiadás szövegét vettük alapszövegnek. Kurzívval jelöltük azt a két helyet, ahol a kassai kiadás szövegkritikailag rosszabb változatát a jóra cseréltük.

[6] RMNy 713: 382–386. Jelölése a lábjegyzetben: B 1593.

[7] A lőcsei 1666-os kiadás egyetlen példánya a firenzei Biblioteca Nazionale Centralében található, lásd Nuzzo, Armando 1992. Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról. *Magyar Könyvszemle,* 108. 349. o. Énekünk a 277–284. oldalon található. Jelölése: L 1666.

[8] RPHA 692.

[9] RPHA 691.

De dicacitate et petulantia linguae

(A csípős és fajtalan, meggondolatlan nyelvről)

Ad notam: Jóllehet nagy sokat szóltunk[10]

1. A gonosz természet megromlásáról,
Tagjainknak minden gyarlóságáról,
Sokan írnak megfogyatkozásáról,
Szóljunk nyelvnek ő rágalmazásáról.

2. Szentírásban három gyilkosság vagyon:
Szívben rejtett gyilkosság egyik vagyon,
Nyelvvel való öldöklés másik vagyon,
A harmadik a fegyver miatt vagyon.

3. Nincs ártalmasb a három öldöklésben,[11]
Mint ki nyelvvel megöletik éltében,
Gyaláztatik minden tisztességében,
Minden napon holt-eleven szívében.

4. Bölcs Salamon írja az ő könyvében,[12]
Nyelvek hogy vannak Istennek kezében,
Halál az élet cselekedetiben,[13]
Aki nyelvvel megöletik éltében.[14]

5. Jóllehet ez kicsiny tag mi testünkben,
De nagy dolgot cselekedik mindenben,
Senki őtet nem tarthatja kötélben,
Csak ki féli Istent híven szívében.

---

[10] K 1665 és L 1666 szerint az élőfej: *Istenes énekek,* a cím: *Más,* nótajelzés pedig nincs megadva. B 1593-ban az élőfej: *Szentháromságnap után való dicséretek,* címét és nótajelzését lásd a szövegközlés előtt.

[11] B 1593: Nincs ártalmasb e három öldöklésben.

[12] *Péld* 16,1; 18,21.

[13] B 1593: Halál és élet cselekedetiben.

[14] B 1593: Néha nyelv öl meg mi éltünkben.

6. A nyelv által származik a gonoszság,[15]
Árultatás, hízelkedés, csalárdság,
Hírnévvesztő, süllyesztő sok álnokság,[16]
Atyafiak között sok háborúság.

7. Vagyunk immár most oly gonosz időben,
Maradásunk nincsen tisztességünkben,
Gonosz nyelvek miatt vagyunk ínségben,
Megöletnek jámborok[17] ő hírükben.

8. E világból ki kell már annak múlni,
Ki tisztességében akar maradni,[18]
Ha nem akar minden nap itt kínlódni,
Nyelvek miatt nagy gyakorta meghalni.

9. Mert udvarát uraknak, királyoknak,
Betöltötte serege hazugoknak,
Becsülete nagy vagyon fondoroknak,
Előmenetelük nincs jámboroknak.[19]

10. Édes nyelvük, mint méz, hízelkedőknek,
Állhatatosságuk nincs beszédüknek,
Vagyon nagy mérge ő kettős nyelvüknek,
Azért meglásd, a vízre ne vigyenek.[20]

11. Vannak olyak, kik ajánlják magukat,
Hízelkedő szókkal barátságukat,[21]
De ha kivehetik tőled titkodat,
Megölnek híredben, hát óvd magadat![22]

---

[15] B 1593: A nyelv által származik sok gonoszság.
[16] B 1593: Hírnévvesztő, süllyesztő sok gonoszság.
[17] Jelentése: derék, jó, tisztességes, tiszta erkölcsű, kegyes, istenfélő emberek.
[18] B 1593: Ki tisztességében akar megmaradni.
[19] B 1593: Becsülete nagy vagyon káromlóknak, / Előmenetelük mint jámboroknak.
[20] B 1593: Megóvd magad, a vízre ne vigyenek.
[21] B 1593: Hízelkedő szókkal bátorságukat.
[22] B 1593: De ha kivehetik tőled titkodat, / Megeszik a dinnyéd, megóvd magadat! K 1665: De ha kiveheti [!] tőled titkodat, / Megölnek híredben, hát óvd magadat!

12. Tisztesség adassék az oly személynek,[23]
Ki zabolát talál az ő nyelvének,
Nem akar engedni a természetnek,
Inkább akar engedni Istenének.[24]

13. És nem örül más szomorú esetén,
Sem tudakozik más ember életén,
Inkább örül másnak ő tisztességén,[25]
Hírén, nevén, minden jó szerencséjén.

14. Még ha másról néki gonoszt *mondandnak,*[26]
El nem hiszi, sőt ellene mond annak,
Mert nem örül más nyomorúságának,
Ez ám természetük a jámboroknak!

15. De te, csélcsap, mire hogy nem nyughatol?[27]
Másnak mint árthass, azon gondolkodol.
Nem gondolod, hogy nem jót szomjúhozol?
Mert érte végre bizony pironkodol.

16. Lássad azért, meg ne verjen az Isten[28]
Tökéletlenségedért ugyan itten,
Mert nem hagyja az igazakat Isten,
Téged pedig elveszt hamis hitedben.

17. Lám, hallottad régi példabeszédben,[29]
Aki másnak vermet ás életében,
Nem sok kerülheti el életében,
Maga nyaka szakad belé véletlen.[30]

18. Ládd-é, hitvány ember, mely nyomorult vagy,
Nyelved miatt mely nagy változásban vagy,

---

[23] B 1593: Tisztesség adassék az oly embernek.
[24] B 1593: Inkább akar engedni az Istennek.
[25] B 1593: És nem örül másnak nyomorúságán, / Sem csudálkozik más ember életén, / Inkább örül más ember tisztességén.
[26] B 1593: Még ha másról gonoszt néki mondandnak. K 1665: Még ha másról néki gonoszt mondanak. L 1666: Még ha másról néki gonoszt mondandnak.
[27] B 1593: De te, csélcsapó, mire nem nyughatol?
[28] B 1593: Lássad azért, hogy ne verjen az Isten.
[29] B 1593: Lám, hallottad régi paraszt példában.
[30] B 1593: Maga nyaka szakad belé éltében.

Jámborok közt mely utálatos te vagy,
Mert a szádban nyelved néked igen nagy!

19. Könnyű a szót szádból kibocsátanod,
De azt nehéz azután hátrahívnod,
Mint szél, olyan a gonosz hír, jól tudod,
Illenék azért magad megtartanod.

20. Rágalmazó, ismerd meg te magadban,
Mely nagy vétkek vannak minden dolgodban,
Ne ítélj meg más embert dolgaiban,
Csak magadat viselhessed jó mód[ban][31]!

21.[32] Megbocsáss, nyelves, ha ellened vagyon,
Mert te szódra nékem feddésem vagyon,
Ha haragszol, bolondságodtól vagyon,
Ha jól meggondolod, hasznodra vagyon.

22. De kegyelmes[33] bíró vagy te magadnak,
Rettenetes ítéletet téssz másnak,
Nem gondolod gonoszságát magadnak,
Hogy hóhéra vagy felebarátodnak.[34]

23. Ó, átkozott nyelvnek fajtalansága,
Miért vagy jámbornak nyomorgatója,
Minden tisztességeknek pusztítója,[35]
Magadnak is miért vagy árulója?

24. A kígyóknál, vadaknál kegyetlenb vagy,[36]
Ki emberrágásban telhetetlen vagy,
Ki csak másnak bűne bűntetője vagy,[37]
Az Istennél, vaj', mely utálatos vagy.[38]

---

[31] B 1593, K 1665, L 1666: Csak magadat viselhessed jó módon. Egyelőre úgy tűnik, hogy a rímtévesztés már a szerzői kéziratban is előfordult – modern átírásunkban []-jelben javítottuk.
[32] B 1593: Hiányzik ez a versszak.
[33] Jelentése: jóindulatú.
[34] B 1593: Hogy hóhéra vagy a te barátodnak.
[35] L 1666: Minden tisztességnek pusztítója
[36] B 1593: A kígyóknál, vadaknál kegyetlenb is vagy.
[37] B 1593: Ki csak másnak bűne hallgatója vagy.
[38] B 1593: Az Istennél, vaj', mely utálatos vagy. L 1666: Az Istennél, jaj, mely utálatos vagy.

25. Ha teremtő Istenedtől te nem félsz,
Kárt és szégyent magadra te nagyot véssz,
Szidalmazást, orcázást[39] mert te felvéssz,[40]
Kisebbséget nyelveddel magadon téssz.

26. Mert egyebek is téged megítélnek,
S emberek mardosójának beszélnek,[41]
Utálatos nevezettel illetnek,
Ez lészen jutalma ítéletednek.

27. Azért kérünk téged, hatalmas Isten,
Zabolázd meg nyelvünket itt e földön,
Hogy ítéleted ne légyen fejünkön,
Kiért téged minden ember dicsérjen.[42]

Hivatkozott művek

Csomasz Tóth Kálmán 1958. *Régi Magyar Dallamok Tára*. 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
H. Hubert Gabriella 1998. *A sajókazai Radvánszky-könyvtár története*. JATEPress, Budapest.
RMK I. = Szabó Károly 1879. *Régi Magyar Könyvtár* I. MTA, Budapest.
RMNy = Borsa Gedeon et al. 1971-2000. *Régi Magyarországi Nyomtatványok*. I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
RPHA = Horváth Iván – H. Hubert Gabriella – Font Zsuzsa – Szőnyi Etelka et al. 1992. *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*. 1–2. köt. Nouvel Objet, Paris.
[Szentmártoni] Szabó Géza 1983. *Balassi Bálint és Rimay János Istenes énekei*. [Kísérő tanulmány az 1701-es kolozsvári kiadás hasonmás kiadásához.] Helikon Kiadó, Budapest.
Vadai István 1991. Balassi–Rimay „Istenes éneki”-nek elveszett kiadásairól. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 95. 63–73. o.

H. Hubert Gabriella irodalom- és könyvtörténész, az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársa. Egyetemi és doktori tanulmányait a szegedi József Attila Tudományegyetemen és az ELTE-n végezte. Fő kutatási területei a 16–18. századi gyülekezeti éneklés irodalomtörténeti szempontú elemzése, a könyvtártörténet és a muzeális könyvek feldolgozása.

[39] Jelentése: feddést, korholást.
[40] B 1593: Kárt és szégyent magadra te el-felvéssz, / Rágalmazást orcádra mert nagyot véssz.
[41] B 1593: Mert emberek is téged megítélnek, / És emberek mardosójának mondnak.
[42] B 1593: Kiért téged minden ember dicsérjön.